

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده الهیات

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان

فقه الحدیث از نگاه شیخ طوسی و بیهقی

(با تأکید بر تهذیبین و السنن الکبری)

استاد راهنما

دکتر فتحیه فتاحی زاده

دانشجو

سیده محدثه رضوی

شهریور ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده الهیات

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان

فقه الحدیث از نگاه شیخ طوسی و بیهقی

(با تأکید بر تهذیبین و السنن الکبری)

استاد راهنما

دکتر فتحیه فتاحی زاده

استاد مشاور

دکتر پروین بهار زاده

دانشجو

سیده محدثه رضوی

شهریور ۱۳۹۱

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به

دانشگاه الزهراء(س) است.

چکیده

مهم ترین منبع شناخت آموزه های دین اسلام پس از قرآن کریم، روایات معصومان علیهم السلام است؛ که در مجموعه های روایی گردآوری شده است. البته عواملی باعث شد تا این میراث گرانبها در مسیر واقعی خود قرار نگیرد. از این رو عالمان اسلامی در جهت بررسی روایات، قواعد و ضوابطی را مبتنی بر آموزه های معصومان استخراج کرده و به کار بسته اند و این امر زمینه ی شکل گیری فقه الحدیث را فراهم نمود. شیخ طوسی از عالمان شیعی و بیهقی از علمای اهل سنت در قرن پنجم هجری، در آثار خود احادیث را براساس ضوابط فقه الحدیثی مورد بررسی قرار داده و در این مسیر گام برداشتند. این دو عالم اسلامی در بررسی روایات به سند و متن حدیث توجه کرده و براساس معیارهای موجود صحت و سقم احادیث را مشخص کرده اند. ایشان در زمینه ی ضوابط فهم حدیث به عواملی چون شناخت نسخ، تصحیف، نقل معنا و تقیه پرداخته اند.

نیز با تتبع در تهذیبین شیخ طوسی و سنن کبری بیهقی چنین به دست آمد که ایشان با بررسی احوال راویان و کیفیت سند حدیث، به نقد سندی حدیث پرداخته و نیز معیار های نقد متنی از قبیل عرضه روایات بر قرآن کریم، سنت، عقل و اجماع مورد توجه بوده است. البته معیارهایی هم چون عرضه حدیث بر تاریخ، رعایت شأن معصوم و قیاس از موارد اختلاف نظر میان ایشان است.

کلید واژه ها

فقه الحدیث، ضوابط فهم حدیث، نقد سند، نقد متن ، شیخ طوسی، بیهقی، تهذیبین، السنن الکبری.

Abstrac

After the Holy Quran, The narratives of Imams are the most important reference of recognizing doctrines of Islam, which are compiled in narrative collections. Some factors, caused this valuable heritage does not continue its right path. Therefore, based on narratives of Imams, Islamic scholars intended to study and apply some principles and this could prepare the base of hadith jurisprudence. Sheik Tusi of Shia's scholars and Beyhaghi of Sunni's scholars (fifth century) studied about hadith based on the principles of hadith jurisprudence and tried to be just and avoid prejudice. In studying narrators, these two Islamic scholars paid attention to the document and text of hadith , and according to emerged standards of the hadith recognized its validity and authenticity. Studying Sheikh-e- Tusi's *Tahzibain* and Beyhaghi's *Sonan Kobra*, the writer figures out that through studying about narrators and quality of hadith document, both scholars validly criticized hadith. Also, they concentrated to the standards of text critiques include holy Quran, narrators, Tradition (*sonnat*) and unanimity (*ejma*). In addition, standards like studying hadith through history, regarding status of *Ma'sum* and the way of deducting are known as their disagreements. In providing rules in order to understand hadith, both care about factors like the quality of writing hadith (*naskh*), setting and designing the page of hadith (*tas'hif*), Interpreting hadith and narrator's reservation of hadith (*taghiya*).

Key words: Hadith jurisprudence, Text critique, Document critique, Rules of understanding hadith, Sheikh-e-Tusi, Beyhaghi, Tahzibain, Alsonan Alkobra

Alzahra University
Faculty of theology

M.A Thesis

Title of the Thesis

Fegh al hadith in sight of sheikh Tousi and Beyhaghi
(focused on Tahzibain and Alsonan alkobra)

Thesis Advisor

Dr. FathiyehFattahiZadeh

Thesis Reader

Dr.ParvinBaharZadeh

By

Sayyedeh Mohaddetheh Razavi

Sep.2012

Alzahra University
Faculty of theology

M.A Thesis

Title of the Thesis

Fegh al hadith in sight of sheikh Tousi and Beyhaghi
(focused on Tahzibain and Alsonan alkobra)

Thesis Advisor

Dr. FathiyehFattahiZadeh

By

SayyedeH Mohaddetheh Razavi

Sep.2012

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات

مقدمه	۲
۱-۱- مسأله پژوهش	۵
۲-۱- پرسش های پژوهش	۶
۳-۱- فرضیه های پژوهش	۶
۴-۱- اهداف پژوهش	۷
۵-۱- پیشینه پژوهش	۸
۶-۱- نگاهی به تعریف و جایگاه فقه الحدیث	۸
۱-۶-۱- فقه	۹
۲-۶-۱- حدیث	۱۱
۳-۶-۱- فقه الحدیث	۱۱
۴-۶-۱- اهمیت فقه الحدیث و جایگاه آن در میان علوم حدیثی	۱۲
۷-۱- معرفی شیخ طوسی و تهذیبین، بیهقی و السنن الکبری	۱۴
۱-۷-۱- شیخ طوسی و تهذیبین	۱۴
۱-۱-۷-۱- شرح حال	۱۴
۲-۱-۷-۱- جایگاه علمی	۱۶
۳-۱-۷-۱- استادان	۱۷
۴-۱-۷-۱- شاگردان	۱۸

۱۹ وفات ۵-۱-۷-۱
۱۹ تألیفات ۶-۱-۷-۱
۲۰ آشنایی با تهذیب الأحكام ۷-۱-۷-۱
۲۰ انگیزه نگارش ۱-۷-۱-۷-۱
۲۱ ویژگی های تهذیب الأحكام ۲-۷-۱-۷-۱
۲۲ شیوه نگارش ۳-۷-۱-۷-۱
۲۲ تاریخ تصنیف تهذیب الأحكام ۴-۷-۱-۷-۱
۲۳ شرح های تهذیب الاحكام ۵-۷-۱-۷-۱
۲۴ آشنایی با الاستبصار فیما اختلف من الأخبار ۸-۱-۷-۱
۲۴ انگیزه نگارش ۱-۸-۱-۷-۱
۲۶ جایگاه الاستبصار فیما اختلف من الأخبار ۲-۸-۱-۷-۱
۲۷ ویژگی های الاستبصار فیما اختلف من الأخبار ۳-۸-۱-۷-۱
۲۷ شیوه نگارش ۴-۸-۱-۷-۱
۲۷ شرح های الاستبصار فیما اختلف من الأخبار ۵-۸-۱-۷-۱
۲۸ بیهقی و کتاب السنن الكبرى ۲-۷-۱
۲۹ شرح حال بیهقی ۱-۲-۷-۱
۳۰ خاندان ۲-۲-۷-۱
۳۰ جایگاه علمی ۳-۲-۷-۱
۳۲ استادان ۴-۲-۷-۱
۳۳ شاگردان ۵-۲-۷-۱

۳۴	وفات ۶-۲-۷-۱
۳۴	تألیفات ۷-۲-۷-۱
۳۵	معرفی السنن الكبرى و جایگاه آن در میان کتب سنن ۸-۲-۷-۱
۳۷	انگیزه نگارش ۱-۸-۲-۷-۱
۳۸	موضوع ۲-۸-۲-۷-۱
۳۹	تاریخ تصنیف ۳-۸-۲-۷-۱
۳۹	مختصرات ۴-۸-۲-۷-۱

فصل دوم : ضوابط فهم حدیث از نظر شیخ طوسی و بیهقی

۴۲	مقدمه
۴۴	۱-۲ شناخت نسخ
۴۴	۱-۱-۲ معنای نسخ در لغت
۴۵	۲-۱-۲ معنای نسخ در اصطلاح
۴۷	۳-۱-۲ راه های شناخت احادیث ناسخ و منسوخ
۵۰	۴-۱-۲ نسخ از دیدگاه شیخ طوسی
۵۰	۱-۴-۱-۲ شرایط ناسخ
۵۱	۲-۴-۱-۲ شرط منسوخ
۵۱	۳-۴-۱-۲ نسخ در تهذیبین
۵۲	۵-۱-۲ نسخ از نظر بیهقی
۵۴	۲-۲ توجه به نقل معنا
۵۷	۱-۲-۲ اقوال در نقل معنا

- ۵۸ ۲-۲-۲- شروط نقل معنا
- ۶۰ ۳-۲-۲- موارد عدم جواز نقل معنا
- ۶۲ ۴-۲-۲- نقل معنا از نگاه شیخ طوسی
- ۶۴ ۵-۲-۲- نقل معنا از نگاه بیهقی
- ۶۶ ۳-۲- توجه به تقطیع حدیث
- ۷۱ ۱-۳-۲- تقطیع از نظر شیخ طوسی
- ۷۲ ۲-۳-۲- تقطیع از نظر بیهقی
- ۷۵ ۴-۲- توجه به تصحیف حدیث
- ۷۷ ۱-۴-۲- تصحیف از نگاه شیخ طوسی
- ۷۸ ۲-۴-۲- تصحیف از نگاه بیهقی
- ۷۹ ۵-۲- توجه به وهم راوی
- ۸۰ ۱-۵-۲- توجه به وهم راوی از نگاه شیخ طوسی
- ۸۲ ۲-۵-۲- توجه به وهم راوی از نگاه بیهقی
- ۸۳ ۶-۲- بررسی تقیه
- ۸۳ ۱-۶-۲- تقیه از نظر شیعه
- ۸۶ ۲-۶-۲- تقیه از نظر اهل سنت
- ۸۶ ۳-۶-۲- تقیه در قرآن
- ۹۰ ۴-۶-۲- تقیه صحابه و بزرگان
- ۹۰ ۱-۴-۶-۲- تقیه عمر بن خطاب
- ۹۱ ۳-۴-۶-۲- تقیه ابوهریره

۹۱ ۲-۶-۵- تقیه از نظر شیخ طوسی

۹۳ ۲-۶-۶- تقیه از نظر بیهقی

۹۶ جمع بندی

فصل سوم : نقد سند و متن حدیث از نظر شیخ طوسی و بیهقی

۹۸ مقدمه

۱۰۰ ۳-۱- مفهوم نقد سند

۱۰۱ ۳-۱-۱- نقد در لغت و اصطلاح

۱۰۲ ۳-۱-۲- سند در لغت و اصطلاح

۱۰۴ ۳-۲- معیارهای نقد سند

۱۰۵ ۳-۲-۱- بررسی حال راویان

۱۰۸ ۳-۲-۱-۱- بررسی حال راوی از نظر شیخ طوسی

۱۱۸ ۳-۲-۱-۲- بررسی حال راوی از نظر بیهقی

۱۲۲ ۳-۲-۲- بررسی انقطاع و اتصال سند(کیفیت سند)

۱۲۴ ۳-۲-۲-۱- کیفیت سند از نظر شیخ طوسی

۱۲۵ ۳-۲-۲-۱-۱- مرسل از دیدگاه شیخ طوسی

۱۲۶ ۳-۲-۲-۱-۲- حدیث منقطع از منظر شیخ طوسی

۱۲۷ ۳-۲-۲-۲- کیفیت سند از نظر بیهقی

۱۲۹ ۳-۲-۲-۲-۱- مرسل از نظر بیهقی

۱۳۱ ۳-۲-۲-۲-۲- حدیث منقطع از منظر بیهقی

۱۳۳ ۳-۳- بررسی نگرش شیخ طوسی و بیهقی در نقد سند

- ۱۳۶-۴-۳- مفهوم نقد متن
- ۱۳۷-۵-۳- معیارهای نقد متن
- ۱۳۸-۱-۵-۳- عرضه حدیث بر قرآن
- ۱۴۱-۱-۱-۵-۳- نگرش عالمان شیعه به روایات عرضه
- ۱۴۲-۲-۱-۵-۳- نگرش عالمان اهل سنت به روایات عرضه
- ۱۴۶-۳-۱-۵-۳- معیار قرآن از نظر شیخ طوسی و بیهقی
- ۱۵۲-۲-۵-۳- عرضه حدیث بر سنت
- ۱۵۶-۱-۲-۵-۳- سنت در اصطلاح محدثان شیعه
- ۱۶۰-۲-۲-۵-۳- سنت در اصطلاح محدثان اهل سنت
- ۱۶۵-۳-۲-۵-۳- معیار سنت از نظر شیخ طوسی و بیهقی
- ۱۷۰-۳-۵-۳- عرضه حدیث بر عقل
- ۱۷۲-۱-۳-۵-۳- جایگاه عقل در آیات و روایات
- ۱۷۴-۲-۳-۵-۳- عقل از نظر عالمان مسلمان
- ۱۷۶-۳-۳-۵-۳- معیار عقل از نظر شیخ طوسی و بیهقی
- ۱۷۹-۴-۵-۳- عرضه حدیث بر اجماع
- ۱۷۹-۱-۴-۵-۳- اجماع در اصطلاح شیعه
- ۱۸۱-۲-۴-۵-۳- اجماع در اصطلاح اهل سنت
- ۱۸۵-۳-۴-۵-۳- معیار اجماع از نظر شیخ طوسی و بیهقی
- ۱۸۹-۵-۵-۳- عرضه حدیث بر تاریخ
- ۱۹۳-۱-۵-۵-۳- راه های وصول به تاریخ صحیح

- ۱۹۴ معیار تاریخ از نظر شیخ طوسی و بیهقی ۳-۵-۲
- ۱۹۷ توجه به قواعد ادبی ۳-۵-۶
- ۱۹۷ شیخ طوسی، بیهقی و بهره گیری از مباحث ادبی ۳-۵-۶-۱
- ۲۰۰ توجه به جایگاه و شأن معصوم ۳-۵-۷
- ۲۰۴ شیخ طوسی و توجه به جایگاه و شأن معصوم ۳-۵-۷-۱
- ۲۰۵ قیاس ۳-۵-۸
- ۲۰۸ معیار قیاس از نظر شیخ طوسی و بیهقی ۳-۵-۸-۱
- ۲۱۴ جمع بندی
- ۲۱۷ نتیجه گیری نهایی
- ۲۱۸ فهرست منابع
- ۲۱۸ منابع عربی
- ۲۳۳ منابع فارسی

فصل اول

کلیات

مقدمه

پیغمبر مکرم اسلام(ص)، پیروان خود را همواره به پیروی از دو اصل مهم سفارش می فرمود: قرآن و عترتش. ایشان همه رنج ها و سختی ها را به دوش کشید تا به ما بیاموزاند که راه نجات و سعادت همگان در پیروی از این دو منبع الهی است که هیچ گونه کجی و سستی در آن دو نیست و هرچه هست طهارت و پاکی است.

تأکید ایشان در تمسک به این دو منبع عظیم نشان از اهمیت و جایگاه سنت در مجموعه تعالیم اسلام دارد و همراهی این دو منبع در کلام شریف نبوی، بر جدایی ناپذیری آن ها تأکید می کند و این که تمسک به کتاب بدون سنت و بالعکس در شریعت اسلام جایی ندارد و همان طور که قرآن به سنت دعوت می نماید؛ سنت نیز به کتاب می خواند.

عنایت به سنت از همان دوران حیات رسول اکرم (ص) افرادی را به ترویج روایات گماشت؛ هر چند که بسیاری از اصحاب به دلیل حضور شخص پیامبر اکرم (ص) خود را، از تدوین و جمع آوری روایات، بی نیاز می دیدند.

اما با گذشت زمان و نیاز هرچه بیشتر به سنت در جهت تبیین احکام شرعی، محدثان به جمع آوری احادیث متفرقه، ترتیب، تنسیق و مجموعه ساختن آن پرداختند. در این میان برخی از کتب محدثان مسلمان به دلیل اشمال بر روایات بسیار و نیز اهمیت و وثاقت مؤلفان آن، اشتها بسیار یافت.

شیخ طوسی از علمای جلیل القدری است که در قرن پنجم دو کتاب معروفش «الاستبصار فیما اختلف من الأخبار و تهذیب الأحکام» را به رشته تحریر در آورد و چنان جایگاهی یافت که به عنوان دو کتاب از کتب اصلی شیعه شناخته می شدند. شیخ طوسی برای دفاع از کیان مذهب و دفع شبهه تخالف میان روایات به تألیف تهذیب الاحکام و در حل تعارض اخبار به تألیف الاستبصار پرداخت.

بیهقی نیز از محدثان بزرگ اهل سنت در قرن پنجم است. «السنن الکبری» بیهقی با دیگر کتب مهم اهل سنت از جمله سنن ابن ماجه و سنن ابو داود برابری می کند و برخی از بزرگان اهل سنت معتقدند که سنن کبری را باید جایگزین سنن ابن ماجه در صحاح سته معرفی کرد. بیهقی از جمله افرادی است که به خاطر علاقه وافر به سنت پیامبر(ص) از اوان جوانی به جمع آوری احادیث نبوی پرداخته، تا قدمی در حفظ و نشر احادیث آن حضرت بردارد.

اما حوادث تلخی که بر حدیث گذشت، چه آن چه در متن و چه در سند آن رخ داد، فهم حدیث و نیز اطمینان به صدور حدیث را از جانب پیامبر(ص)، ائمه اطهار(ع) و صحابه در ورطه تردید افکند، به همین دلیل بسیاری از محدثان فریقین به ارزیابی حدیث با بررسی سند و متن آن پرداخته تا شناخت حدیث صحیح از ضعیف میسر گردد.

شیخ طوسی و بیهقی نیز از جمله محدثانی هستند که قدم به این عرصه نهاده و حاصل تلاش های ارزنده آن ها، کتب مهمی است که پیش روی مسلمانان قرار دارد و همگان از آن ها بهره می جویند.

این پژوهش در پی آن است که فقه الحدیث را از منظر اهل سنت و شیعه باز شناسد، اما از آن جاکه بررسی فقه الحدیث شیعه و اهل سنت از گستردگی بسیاری برخوردار است، به نظرات فقه الحدیثی شیخ طوسی و بیهقی به عنوان شاخصه های مهم تفکر شیعه و سنی در زمینه علوم اسلامی پرداخته خواهد شد. و از آن رو که این دو شخصیت در یک قرن می زیسته اند و فضای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، نزدیک به هم را گذرانده اند، می توان از بررسی نظریات ایشان به نتایج بهتر و جالب تری دست یافت.

به همین منظور نگارنده در ابتدای هر فصل، توضیحات را بر اساس نظرات کلی شیعه و اهل سنت بیان نموده و پس از آن به ارزیابی و عملکرد این دو شخصیت در نقد و فهم روایات پرداخته است. لازم به ذکر است از آن جا که اندیشه های فقه الحدیثی این دو محدث بزرگ، در آثار آنان منعکس شده است، نگارنده تمرکز بر کتب تهذیب و استبصار شیخ طوسی و سنن کبری بیهقی را مبنای ارزیابی خویش قرار داده است.

این پژوهش سه فصل را در بر می گیرد:

در فصل اول پس از بیان کلیات طرح به معرفی شیخ طوسی و بیهقی و نیز آثار ایشان، اختصاص یافته و در نهایت به اهمیت و جایگاه فقه الحدیث اشاره شده است.

در فصل دوم، به موارد اشتراک ضوابط فهم حدیث از منظر این دو شخصیت جهان اسلام توجه شده است؛ ضوابطی هم چون شناخت نسخ، تصحیف، تقیه و... که عنایت به آن در فهم حدیث اهمیت زیادی دارد.

فصل سوم این پژوهش که در دو بخش ارائه می گردد؛ ابتدا به نقطه نظرات مشترک و متفاوت شیخ طوسی و بیهقی در زمینه نقد سند حدیث پرداخته شده است. مباحثی چون وثاقت راوی و اتصال سند، نقطه اشتراک نظر ایشان است، ولی این که وثاقت راوی و اتصال سند را چگونه معنا می کنند؛ تفاوتی است که در عملکرد این دو شخصیت به چشم می خورد. و در بخش دوم از این فصل، معیارهای مشترک و متفاوت ایشان در نقد متن حدیث بیان گردیده است. معیارهایی چون عرضه ی حدیث بر قرآن، سنت، عقل، اجماع و توجه به قواعد ادبی از مشترکات تفکر این دو عالم می باشد و مسائلی چون بررسی تاریخ، توجه به شأن معصوم و قیاس از جمله تفاوت نظرات ایشان در این زمینه محسوب می گردد.

در پایان یادآوری این نکته لازم است که یکی از پرسش های پژوهش، موانع فهم حدیث از نگاه شیخ طوسی و بیهقی است که در فصول این پژوهش به عنوان آن پرداخته نشده است. این بدان دلیل است که پس از تتبع در مباحث موانع فهم، این نتیجه حاصل شد که ضوابط و موانع فهم حدیث دو روی یک سکه اند. بدین معنی که اگر ضوابط و معیار های فهم حدیث به کار گرفته نشود، همین امر از موانع فهم حدیث محسوب می شود.

۱-۱- مسأله پژوهش

دیدگاه شیخ طوسی و بیهقی در باب فقه الحدیث چیست؟
قرآن کریم لزوم رجوع به سنت معصوم را در آیات متعدد مورد تأکید قرار داده است و پیامبر (ص) را مبین و مفسر آیات خدا معرفی و مردم را به اطاعت از ایشان امر نموده است. اطاعت حقیقی از سنت نیز در گرو آگاهی و درک مقاصد سخنان پیامبر و معصومان (ع) می باشد. دستیابی به این هدف نیازمند ابزاری است تا موجب اطمینان صحت انتساب کلام به معصوم(ص) گردد.